

Mádl Miklós felvétele

Derülés

A fotográfia története az elbeszélhetetlenség története. Róka fogta csuka. Minden jó fotó kész regény, amennyiben a regény ott van a regény minden mondatában – vegyük úgy, ott van, ha jó a regény, ha jó a mondat.

A jó kép mindazt ábrázolja, ami kívül esik rajta, a kivágás maga az elbeszélés, miközben persze, lásd mint fent, éppen elbeszélni lehetetlen. És az is rajta van, amit kitakar éppen.

Mádl Miklós képén persze (így aztán) sehol egy állatmese.

Nincs rémséges Tarr-novella, se valami érzékeny tárca hajléktalan-ügyben.

Mert a kép főhőse mindig a fény, a fény esik be, mintha sötét színpadra valami szolgálólány, lihegve, hogy jön az Úr, a fotográfia története a fény regénye.

Ebben a kultúrában, persze, a Fényt igyekszünk rögtön nagy kezdőbetűvel írni, vagy legalább olvasni, a szón mindjárt valamiféle metafizikus hatalmat értve, mintha a fény egyszerre volna erő és pillantás, ami a dolgokra vetül.

Legyünk kopárak, énszerintem ez egy jó kép.

Jó, tehát lehet rá emlékezni.

Elég nagyot állítok ezzel, mert képpel aztán tele a padlás.

A jó képhez az kell, hogy a fotográfus élet-halál kérdést csináljon belőle. Egészen extaktikus alázat. Közel menni – mesterség, amit kudarcok árán kell és lehet megtanulni, Mádl megtanulta, egyebek között ez is látszik a képen.

Részvételtjes kívülállás, ez olyan, mint a télifagyi volt gyerekkorunkban, körülbelül az a képtelenség.

A fény forrását az értelmezés nehézségei rejtik el.

Mintha elhelyezett volna egy titkos lámpát, hogy leleplezze ezt az álomtól részeg arcot.

Mintha a férfi láthatatlan ölében, a húgyfoltosnak sejtethető nadrágon lobogna a hideg tűz.

A könyökén aludt a kutya.

Ezek egy test, nem pedig kettő.

Kiloptak két szem parazsat jégből, és azt tették a kutya szemüregébe.

A két szempár végtelenje a képet néző szemben találkozik.

Véletlenül ismerem Mádl Miklóst, elég sokszor találkoztunk az elmúlt öt évben, nekem nagyjából a két lábon járó szomorúság, vöröses borosta, felhős tekintet, kis köhécselések.

Mint aki folyton belebetegszik abba, hogy él.

Vagyis azt hittem, ismerem.

De ezzel a fényvel megint kiderült valami róla.

Németh Gábor

„Rád ért az idő”

Beszélgetés Németh Gáborral

– *Mi jut eszedbe, ha azt mondom: ráérő idő?*

– *A ráérő időt* pont olyan ellentmondásnak gondolom, ami nagyon jellemző rám mostanában. Nyilván nem az idő *ér rá*, lásd a – *Ráérsz? Akkor találkozunk!* – esetét. Inkább úgy értem a címet, hogy a sarkamra léptek. *Rád ért az idő*. Vagy, hogy te mire értél *rá* vagy *meg*.

A múltkor Dávid Ibolya azt mondta a Híradóban: *de hát a negyvenöt év fölöttieknek is van életük*. Rémülten konstatáltam, hogy rólam van szó. Mivel nincs rendes kapcsolat az életkorommal, csak akkor veszek tudomást róla, ha beleverik az orromat. Például kiderül, hogy el kéne kezdeni szedni a koleszterincsökkentő gyógyszereket meg a pulzuscsoökkentőt, *de nem kell megijedni!* Amikor ezek a mondatok elérnek téged, vagy amikor észreveszed, hogy az egyik barátod arról beszél, hogy épp most volt szívkatéterezésem, a másik meg arról, hogy a gyomorpanaszainak szerencsére nincs komolyabb organikus oka, tulajdonképpen szembesülsz azzal, hogy az SZTK-korosztályba tartozol, vagy legalábbis nagyon közel jársz hozzá. Közben a belső tapasztalatod meg az, hogy de te még mindig az a tizenhat éves vagy, akinek fogalma nincsen arról, hogy mi van, hogy kell majd élni, hogy lesz tovább.

Tegnap Győre Balázssal teniszezés után az öltözőben arról beszélünk, hogy miért nem lehet próbaéletem élni, ugyanúgy, ahogy egy meccs előtt néhány próbaszervát üthetnek a játékosok. Kitapasztalhatnánk, hogyan is van ez az egész, és amikor már marha okosak vagyunk, utána azt mondhatnánk: *lehet kezdeni!*

Nagyon fontosnak gondolom a semmittevést. Ez az egyik legveszélyeztetettebb dolog az életemben. Annyi mindent csinállok mostanában, hogy ha éppen nem csinállok semmit, akkor nyomban valami lelkiismeret-furdalás társul hozzá. Rögtön fölködlik valami, amit *nem* csinállok. Nem *semmit nem* csinállok, hanem *valamit nem*. Ha a semmittevés idejét a valamit nem csinálás idejeként éled át, akkor az rossz, abban van valami fenyegető. Mintha nem lennél teljesen azonos magaddal. Miközben szerintem szinte minden normális dolognak a semmittevés a gyökere.

Érdekes, hogy a semmittevés csak a legintimebb viszonyokban tud kollektív lenni. Alig van néhány ember, akivel a klasszikus értelemben vett semmittevést tudod gyakorolni. Ahhoz már nagyon sok mindent kell együtt csinálni, hogy a semmit is tudjuk csinálni. Ha van valaki a közeledben, azt csak valami átkulturált,

átszocializált helyzetben tudod jól kezelni. Erre jó példa a lift, ahol szinte nincs ember, aki – intelligenciahányadostól függetlenül – képes volna normálisan kezelni azt a negyven másodpercet, amíg idegenekkel van összezárva. Vagy bezárkózik, vagy direkt provokál valami szociálisan biztonságos helyzetet, amiből nagy baj nem lehet. Mondjuk, beindít egy teljesen funkciótlán dialógust, mert azzal eltöltheti az időt, és le is jelezheti, hogy nem veszélyes a többiekre. Nyilván jellemző, hogy mekkora közelséget érzel már olyannak, ami mindenképpen reflektálandó, amivel már kezdened kell valamit. Szerintem ez is annak a jele, hogy a kollektív semmittevés, az aztán végképp nem egy természetes állapot. Azt csak nagyon intim viszonyok között lehet normálisan kezelni.

– *Érdekes, hogy az intimitást kapásból nem önmagad felől közelítetted meg, hanem másokhoz viszonyítva gondolkodtál róla.*

– Talán azért van ez, mert ahhoz, hogy magammal intim viszonyban legyek, nem kell különösebb körülményeket teremtenem. Az bárhol, bármikor létrejöhet, hiszen egy alapintimitásban élek, és állandó párbeszédben vagyok magammal. Sokszor kínos helyzetek teremődnek, amikor valamin gondolkodom, vagy épp csinállok valamit ebben a belső intimitásban, mert azt hiszik az emberek, hogy amit válaszoltam, annak tudatában is vagyok – tehát megbeszélünk valamit. Igen, de mit? Ugyanis adtam valami sztereotíp választ, de nem jutott el a tudatomig, hogy miről volt szó. Majd kiderül két nap múlva, hogy nem annak megfelelően cselekedtem, ahogy megbeszélünk. Vagy egyszerűen csak az, hogy *ühüm...ja...igen*, ezeket mondom, és kiderül, hogy a fele nem jutott el hozzád, mert éppen belül valamivel el voltál foglalva.

De nem akarnám magam karikírozni, mert ez szélsőséges helyzet. Az olyan klasszikus kollektív helyzetekben, mint az értekezlet vagy annak idején az órák az iskolában, ahol nagyobb embercsoport van együtt, én úgy el tudtam szállni egy másodperc alatt, hogy fogalmam nem volt, hogy mi van. Körülöttem bármi zajlik, az nem érint meg olyankor. Nincs is dolgozószobám. Egy kanapén ülve, lappal az ölemben szoktam írni. Ha írok, akkor tényleg elég nehéz megzavarni.

Mondjuk gyerekszobám sem volt (hogy klasszikusan fogalmazzak). Alapvetően két helyen éltem. Az Ó utcai egyszobás lakásban, a szüleimmel, és az apai nagyszülőknél, ahol szintén nem volt szobám. Ott a hallban aludtam. Ezekon kívül volt még egy jellemző helyszín az életemben, Badacsonylábdíhegy, ami meg egy pince volt. Préháznak sem nevezhető hely, ahol a nyaraim nagy részét töltöttem. Egy ágyban aludtam az unokatestvéreimmel, és ugyanabban a helyiségben aludt a nagypapám és a nagymamám. Valószínűleg ezért nem zavar, hogy nincs dolgozószobám. Megtanulta az ember, hogy a határai ott vannak, ahova ő teszi, és nem a világtól kell várni azt, hogy a terét behatárolja. Lehet, hogy nekem az lett volna a végtelenül hideg, hogyha egyszer azt mondják: itt a szoba, tessék, a tied. Például a gyerekeimen is látom, hogy amennyire jó, hogy van külön-külön szobájuk, ugyanannyira szívesen veszik azt is, ha ezt nem kell figyelembe venniük, amikor az egyik a másik szobájában van, vagy esetleg mind a ketten velünk vannak. Amennyire jó dolog a gyerekszoba, annyira korlát is valamilyen értelemben.

– *Ha van az embernek egy állandóan meglévő, intimitással övezett szférája, ahová bár-mikor visszavonulhat, akkor elég nagy kaland innen kimenni és bemenni egy másikba.*

– Én mindig nagyon szívesen mentem bárkihez. De érdekes, olyan emlékem egyáltalán nincs a gyerekkoromból, hogy én lettem volna valahol, és marhára irigykedtem volna, hogy de jó, neki van szobája. Valószínűleg olyan szinten volt természetes ez, ahogy így éltünk, ezeken a különböző szintereken, hogy föl sem merült, hogy ez egy veszteség volna. Ötödik, vagy talán hatodik általános iskolás koromban egy nagyon különös ágyat kaptam az Ó utcában. A hatvanas évek modern bútorigarának terméke, ami a svájci bicskához volt fogható. Egy polírozott, kinyitható, szekrényyszerű ágy. A teteje – sose vettük le – dohányzóasztalként is funkcionált, ami ugye „remek, praktikus dolog”. Maga az ágy összecukva komódnak látszott. Ha lenyitottad a homloklapját, kihajtogathattad belőle az ágyat. Így, amikor belefeküdtem, körülbelül a hasamtól a fejemig egy dobozban voltam. Saját térbe kerültem, ráadásul ez az elalvás előtti időhöz volt köthető. Furcsa, kuckószerű hely. Bele is ragasztottam mindenféle matricákat. Elkezdtem díszíteni, mint az ősember a barlangját. Emlékszem, halálosan szerelmes voltam egy osztálytársamba, és ennek a dohányzólapnak volt egy keresztfája, amit csak én láthattam, mert ahhoz bele kellett feküdni az ágyba, hogy látszódjon, és oda belekarcoltam a nevét golyóstollal.

Most eszembe jut egy iszlámról szóló régi sorozat a tévében. A főcímben volt egy fantasztikus képsor. Az történik, hogy jön egy arab, és a sivatagban kövekből kirak egy körülbelül másfél méter átmérőjű kört, aztán belép a közepébe imádkozni. Ahogy *A szent és a profán*ban van, Eliadenál. Tehát, hogy a legminimálisabb gesztussal is ki lehet hasítani egy darab saját teret.

– *És időt kihatítani, vajon lehet?*

– Úgy lehet, ahogy az előbb is beszéltem róla, hiszen párhuzamos időd van. Utazol a villamoson, egy fizikai test vagy, ami halad valamilyen *s/t*-vel, de közben halad benned egy másik idő is, egy másik *t*. Ilyen párhuzamos idők szerintem vannak. Számptalan időcsapda van. Gondolom, mások is átérték már azt, hogy reggel csöng az óra, fölkelsz, és egy kis spéttel néhány pillanatra fogalmad sincs arról, hogy negyven perce csöngött az óra vagy tíz másodperccel ezelőtt. A belső idő és annak a szubjektivitása, illékonytsága vagy olvadékonysága megteremti ezeket a kis üregeket az időben.

A legdermesztőbb, ami megtörtént velem egyszer-kétszer az életemben, hogy később ébredt föl a testem, mint én. Tehát teljesen tiszta a tudatod, és nem tudsz megmozdulni tíz-húsz másodpercig. Nem érnek el az ingerületek, semmi nem mozdul. Ez ugye rettenetes, mert arra világít rá, hogy az a konvencionális, hogy *ez itt* én vagyok, fölszámolódik. Az, amire a magyar nyelv a *jonhom* szót használja – a lélek helye –, egy lokalizált hely valahol a gyomor és a szív közt. Az éned egy racionális világtérben az agyadba képezed, de közben érzed, tulajdonképpen valahol máshol is van, és előbb-utóbb véget ér. Hogy elér-e a lábamig, és mi van akkor, ha levágnak a lábamból egy darabot, hát ez jó kérdés. Ezt nagyon pregnánsan átéled, amikor a tudatod fölébredt, de még semmiféle testrészt nem kötődik hozzá. Az a pár másodperc ennek az örületes problematikusságáról beszélt. Az *én* határáról. Mint ahogy el tudsz távolodni az arcodtól

vagy a kezdetől, ha túl sokat nézed. A modern társadalmak azt találták ki, hogy ezeket az élményeket abnormálisként kezelik, „teszik a helyükre”. Ilyen esetekben azt kell gondolnod, hogy beteg vagy, ahelyett, hogy azt gondolnád, inkább arról szól a dolog, hogy van egy olyan fajta rejtett tudás vagy tudásra való vágyakozás, ami kikezd bármit, tehát például ezt a konvenciót is, hogy *ki vagy?, hol van a véged?, hol kezdődés?*

– *Van egy gyerekkori élményem, még egészen kicsi voltam, amikor egy reggel úgy ébredtem fel, hogy nem nyíltak ki a szemeim. Akárhogy erőlködtem zárva maradtak a szemhéjaim, mintha összeforrasztották volna őket. Olyan erős halálfélelmem támadt, hogy kétségbeesetten üvöltöni kezdtem anyámért. A magam és a világ észlelete megvolt, de a kettő valahogy nem jött össze.*

– A legrémissztöbb szerintem az egészben az, ha azt érzed, hogy tulajdonképpen mindig ez van, hogy nem ez az abnormális, hanem hogy egy pillanatra szembesültél a valósággal. Ehhez képest milyen hihetetlen munkája van az embernek magának és az egész kultúrának, az emberiségnek, úgymond, abban, hogy ezt egy viszonylagos biztonsággá tette. Ezt az alapvetően totális bizonytalanságot, ami az élet. Mostanában nagyon sokszor eszembe jut az a fantasztikus pár mondat a Kafka-naplóban: Mit csinálsz? – kérdezi az egyik szomszédasszony a másikat. – Ozsonnázom a zöldben – feleli a másik. És akkor valami ilyesmit ír Kafka: *elgondolkodtam, hogy milyen biztonsággal viselik ezek az emberek az életet.*

Mennyire megható ez a gyanútlanág, ahogy élünk. Ez az egész teremtett környezet. A felháborodásaink, például az úgynevezett *jó emberek* halálával kapcsolatban, azok is mind azt jelzik, hogy a világ összes negatív jelensége mögött valami igazságtalanságot érzékelünk. Az emberi alapállás az az – és ez elképesztő, elemi ártatlanságra utal –, hogy a dolgok rendben vannak, a világ mégiscsak azért van, hogy jól érezzük magunkat benne. Ha pedig valami váratlan rossz ér, úgy éled át, mint egy értelmezhetetlen mozzanatot vagy igazságtalanságot. Ahelyett, hogy a másik irányba csodálkoznál folyton.

A neveltetésem tökéletesen ateista volt. Nem vittek templomba, nem jártam hittanra, nem is mondták azt, hogy kínos hittanra járni – istenügyben, kérdés nélkül, se pro, se kontra. A családi történeteimből kiderült, hogy az apám például – aki magát kommunistaként aposztrofálta, a nagyapámmal egyetemben – gyerekkorában ministrált. Tehát ezek összeegyeztethető dolgok elvileg, de közben tételesen az volt kimondva, amikor erre rákérdeztem, hogy nincsen Isten. Az én istenképem a tagadásban jelent meg. Alkottam valamiféle fogalmat arról, hogy az emberek úgy vélik, hogy van a világ mögött vagy fölött, vagy átjárja a világot egy mindent átható valami. De én ezt mint egy hiedelmet tanultam, tehát hogy *így gondolják* az emberek. Nekem a dolog a klasszikus módon merült föl – ugye, amit a Jóisten ellen mint érvet szoktak fölhozni –, hogy az nem lehet, hogy a Jóisten ilyen világot teremtett. Amiben ennyi fájdalom van, és ilyen mérhetetlen igazságtalanságok történnek, mint amilyeneket már nullaéves korodtól kezdve folyamatosan tapasztalsz. Azt tudtam, hogy például anyám református. Egyszerre csak elkezdett esztétikai szempontból érdekelni, hogy mi az, hogy református meg katolikus, mert ezek esztétikai szinten jelentek meg először a szép, üres, fehér templom meg a ronda tihanyi apátság képében. Nekem akkor ronda barokk volt,

ami szemben állt az ábrázolás tilalmával. Hogy mi a szakrális az életben, nekem ezzel konvencionálisan nem volt megformált kapcsolat. Az Isten fogalma házi készítésű volt.

Amikor elkezdtem olvasni – nyilván ez sok kortársammal közös élményem –, az első nagy teológiai természetű megrázkódtatások a különböző mondavilágok voltak. Ezek a mindenki által ismert alapkönyvek, mint például a germán–kelta, görög–római regék és mondák. Életem egyik legerősebb olvasmányélménye az viszonylag korán – ugye, kinek mi a korán – tíz-tizenegy éves koromban ért. Hónapokig olvastam az *Iliászt* és az *Odüsszeiát*. De nem a modern fordításban, hanem egy jóval korábbi. Nagyon meg kellett birkózni a szöveggel, ami egyébként gyönyörű volt. Úgyhogy nekem most sem a Devecseri-fordítás az eleven, az nekem már egy irodalmi konstrukció. Az a természetes találkozás az Iliással egy porosabb, archaikusabb nyelvezeten keresztül történt. A könyv a *Remek írók* sorozatban jelent meg, agyondíszített, dombornyomásos borítóval, színezett metszetekkel, melyeket egy kis hártypapír takart. Nekem tulajdonképpen a sokistenhit rokonszenvesebb volt, aztán később az ember rájön, hogy ez mennyire antropomorf. Az absztrahálás nyilván megvan az egyistenhit irányába – vallástörténetileg is így van –, és valószínűleg az ember lénye is így működik. Nekem rettenetesen rokonszenvesek voltak a görög istenek. Amit ott *művelnek*, azt hiszem, ez a helyes kifejezés, az annyira szerethetővé és utálhatóvá teszi őket. Választhatatlán közölük, és úgy gondolhattad, hogy akkor az a te istened. Nekem Hermész és Pallasz Athéné volt különösen kedves, ezt a kettőt szerettem.

Aztán jött erre a furcsa, bágyadt visszfénye a katolicizmusnak, ami mondjuk a karácsony, ahol ugye mégiscsak egy bizonyos Jézuska van emlegetve, akit én nagyjából egy négy-öt éves szőke kislánynak képzeltem, hálóingben. Az angyalhaj! Már azt is nehezen érti meg az ember, hogy az úristenben megy át a Jézuska a becsukott dupla ablakon? Amíg nem materiális, úgy-ahogy elfogadod, de amikor távozik, és otthagyja a túleveleken a haját, na, az aztán végképp egy örület volt. Az angyalhajról én nettó elhittem, hogy angyalhaj, és nem egy metafora. Amiről eddig az volt állítva, hogy konstrukció, azt szinte realitásként állítja eléd. Hiszen ott van a fenyőág végén a haja, az imént még tényleg csöngetett, hozott is valamit. Akkor most mi van? Baromi bonyolult, és mégisincs semmiféle viszonyom hozzá. Ezért aztán ez az egész úgy nekem mindig metaforikus. Azt láttam és éreztem benne, hogy az emberben van valami elemi vágy arra, hogy a világot értelmes módon gondolja el. És ennek egy nagyon szép metaforája az, hogy egy nyilvánvalóan tök üres égbe oda kell képzelni egy viszonylag jóindulatú házmestert, aki kicsit szigorú, de végül is megbocsájt.

A szakrális élmények között ott van még a *találkoztam vele* kezdetű nagy mese-mondás. Sok-sok ilyen ember van, aki azt mondja, hogy eddig bűnben éltem stb., igen, de „találkoztam Jézussal”, és ezt tényleg azzal a nyugodtsággal mondják, amit nagyon komolyan kell venni. Na, én még nem találkoztam vele, de volt egy különös élményem, amire a fizikusok azt mondják, hogy a leírásához nincs szükség Istenre. Azon a napon, amikor az ember a Holdra lépett, én Tihanyban voltam, az újságíró-üdülőben, a szüleimmel. A világraszóló eseményt valamikor

hajnalban közvetítette a televízió. Természetesen lázban égtem, hogy ezt látnom kell. A szüleim előreküldtek, hogy kapcsoljam be a tévét. Volt egy öreg épület, és a szalonszerű részében, az úgynevezett bárban állt a készülék. Nyitva volt az ajtó, egy nagy teraszra nyílt. Lementem, bekapcsoltam a tévét, és vártam, hogy elkezdődjön a közvetítés. Fölültem egy fotelba, és a következő, mondjuk tizedik másodpercben megjelent egy fénygömb a nyitott ajtóban. Ez a strandlabda méretű fénygömb elkezdett gomolyogni, állt egy darabig, határozottan az volt a benyomásom, hogy nem valami, hanem valaki. Tehát, hogy nem egy természeti jelenséget látok, hanem hogy személyisége van. Akkor még nem tudtam arról, hogy létezik gömbvillám. Nyilván az volt, mondom én most hitetlenül, de nem azt csinálta, amit leírások állítanak róla. Nem rohangu, nem járta be a teret, ott lebegett egy ideig, aztán – huhh! – eltűnt. Hogy is mondjam, szóval annak az élménynek volt az esszenciája, amikor mondjuk egy idegen megjön, benéz, és konstatálja, hogy rossz helyen jár, aztán elmegy. Ezek után jött a holdra szállás, bemelegedett a tévé, és megnéztem. Nyilván egy odaadóbb lélek, aki hajlamosabb odavetni magát a transzcendenciának, az egy pillanat alatt egyértelműen kezelte volna ezt a helyzetet.

A másik misztikusnak nevezhető élményem az a halál közeli, fénylénnyel való találkozás, amit többek között Nadas ír le a *Saját halál*ban. Nekem visszatérő álmom volt, hetekig, egy gyerekkori verekedés után. De ebből se lett hit. Ahová eljutottam, az egyfajta agnoszticizmus. A hittelenségnek tulajdonképpen ez a legszélsőségesebb változata, ugyanis ha valaki határozottan állítja, hogy nincs Isten, azt is hitnek aposztrofálnám, hiszen bizonyítéka nincs rá. Én azt gondolom, hogy a valóság: számunkra-valóság. Éppen úgy, ahogy az elemi részecskékkel foglalkozó fizikusok, például Heisenberg is állítja, olyan szinten vagyunk bezárva az érzékeinkbe, hogy értelemszerűen csak metaforikus viszonyban lehetünk a valóság valódi szerkezetével. Egész egyszerűen logikai úton kizárható a világ objektív vagy abszolút megismerésének lehetősége, miközben a számunkra-valóság felfedezése látszólag töretlenül halad előre.

– *Tehát, mivel az ember nem élhet meg minden megtörténhető helyzetet, ezért nem tapasztalhatja meg, hogy ő abban a helyzetben hogyan reagálna, ergo soha nem ismerheti meg magát, hogy ki is ő valójában.*

– A legszubbjektívebben is igaz, de egyébként meg a dolog „gyárilag” ilyen. Eleve egy *számunkra-valóság*ról van szó, ami föltáruhat. Az egy külön kérdés, hogy azon belül is agnosztikus vagy-e, amire egyébként személy szerint nekem igen nehéz lenne válaszolni. Mindenképpen az van, hogy ez hit kérdése, és nem bizonyosság kérdése. Bennem nem alakult ki az a fajta pozitív hit. Nagyon sokáig hitszerűen voltam ateista, ezt úgy értem, hogy határozottan állítottam, hogy nincs Isten. Most meg azt gondolom, hogy nem lehet kijelentéseket tenni ebben a tárgyban. Nekem konvencionális értelemben nincs ez a pozitívan állítható hitem. És végképp nincs hitem olyan módon, hogy azt lokalizálni lehetne valamelyik nagy rendszer szerint. Ha én határozottan azt gondolnám, hogy van ez az egy Isten, akiben annyi fajta világvallás hisz, akkor az ő létéhez, vagy ehhez a léthez képest az összes világvallást metaforikusnak érezném. Csupán szép gesztusok lennének arra, hogy kultúránként hogyan gondoljuk el, vagy hogyan metaforizáljuk ezt a

viszonyt. De maga a tapasztalat vagy az élmény szerintem nem formalizálható egyféleképpen.

Nekem sokszor eszembe szokott jutni, hogy milyen vicces úgy gondolni a római katolikus egyházra, hogy az eredetileg egy kis zsidó szekta, ami viszont később elég potensnek bizonyult. A reformációra, ugye, könnyedebben tudsz úgy gondolni, hogy az egy lázadás az egyházon belül. De az ritkábban jut eszedbe, hogy a katolicizmust a judaizmus reformjának is tekintheted. A formalizálhatatlanság miatt nekem a legrokonszenvesebb – ha ismét eljátszom ezzel, mintha egy ruhatárba tévednék, hogy minek is öltözzem fel – a zen, a buddhizmusnak az az ága, ami végképp nem vár el semmi formalizáltat. A végső kérdésekben, amire ez a meccs tulajdonképpen kimegy, hogy például van-e a halálon túl bármiféle folytatásod szubjektív értelemben – tehát az énednek, amelyik emlékszik a földön töltött életre, annak bármilyen túlélése van-e –, határozottan nem hiszek. Nincs semmiféle reményem ebből a szempontból, hogy a halálom után bármi, akár jó, akár rossz várna rám.

Egy tapasztalatom azért van – ez furcsa, mert valamilyen módon a szakralitásról jut eszembe –, és ez nem más, mint a nemléttől való rettegés. Azért nem halálfélelmet mondok, mert szerintem nem a meghalás aktusától fél az ember, hanem attól, hogy nem lesz. Tehát ez a rendes, tárgyaltalan halálfélelem, amikor nem konkrét életveszélyben vagy, hanem mondjuk május huszonkettedike van, és ragyog a nap, orgonák nyílnak, és arra ébredsz, hogy valami engesztelhetetlen rettegés van a szíved mélyén, mert eszedbe jutott, hogy nem leszel. Nekem erről elég sok tapasztalatom volt, mindaddig a pillanatig, míg meg nem született az első gyerekem. Azóta egyetlenegyszer sem éreztem. Arról beszélek, hogy van valami szubjektum alatti, *éntől* független, valami nagyon mély atavisztikus megnyugvás. Ezt nem tudom másnak nevezni. De függetlenül attól, hogy van-e személyesen folytatásom, ennek az alig lokalizálható *énnek* lesz-e valami élete, még vagy szellemléte, ez teljesen indifferens. A lényeg az, hogy a bennem lakó, nem az egyed, hanem a törzs egyik tagja, az megnyugodott. Akinek a mélyén ez az elemi rettegés volt az elmúlástól, az megnyugtatható volt egy gyerekkel.

Az nyilván egy nagyon különös tapasztalat lenne, ha ugyanazzal az intenzitással és annyira zsigeri módon újból rám törne az a rettegés. Akkor azzal most nehéz volna fogalmilag mit kezdenem. De mondom, ez tapasztalati tény, hogy amióta Sári él, nem volt ez a rendes halálfélelmem. Egyszerűen megszűnt. Látod, nagyon óvatos vagyok, mert nem szeretnék visszavonhatatlan kijelentéseket tenni. Az biztos, hogy nagyon sokszor használom metaforaként az isten fogalmát. Fogalmilag használom, de nem vagyok hívő. Azt gondolom, hogy inkább irigylem azokat, akik azok. Akiknek a világgal való viszonyuk ezen az alapon rendezve van. Látom azt is, hogy nagyon sok ember van, akin ez nagyon sokat segít. Mondjuk, mikor elvesztenek egy szeretett lényt, akkor a hiányával valamivel könnyebben birkóznak meg azok, akiknek mélyen megélt hitük van.

– *Az előbb azt mondtad, hogy nem hiszel abban, hogy a halálon túl lenne olyan folytatása az énednek, ami emlékszik a földön töltött életre. Mi van akkor, ha a halál után mégiscsak te maradsz az a lélek, csak emlékek nélkül, akkor vajon működhet-e a dolog?*

– Ebben a fajta vízióban, amin a lélekvándorlásban hívők osztoznak, és ami alapvetően morális alapú posztgraduális képzésnek tűnik, merthogy folyton bűnhődsz meg jutalmazódsz, az erkölcsi magasabbrendűség felé való haladás vagy visszaesés mértéke szerint, ebben nekem van valami vicces. De a visszaemlékezés problémája egy fura ügy, mert nem zárják ki, sőt a megvilágosodás részét képezi. Például a bodhiszattvává válásnak is része, hogy milyen messzire tudsz visszaemlékezni. Értelemszerűen, amit mondtam, a mögött az az elemi meggyőződés van, hogy az ember azonos a történetével. Nekem nem igazi túlélés vagy halhatatlanság az, ahol az ember nem tud arról, hogy ki volt. Az élet nem önmagában érdekel, hanem pontosan arra vagyok kíváncsi, hogy az a világ, amit megismertem, az hogyan változik még tovább. Sajnálom, hogy nem fogom tudni, milyen lesz 2200-ban Budapest. Mint ahogy nekem ez visszafelé is működik, mert ugyanolyan fájdalmas számomra, hogy nem mehetek vissza, mondjuk 1932-be, amikor a Napraforgó utcai lakótelepet építették. Mert nagyon érdekel az a világ, amikor még egy pillanatig eldöntetlen volt, hogy mi is lesz ezzel az országgal, merthogy voltak más tendenciák is. Öt percig abban a realitásban mászkálni! Hogy nem tehetem meg, az ugyanolyan fájdalmas, ugyanúgy arra figyelmeztet, hogy korlátos a léted. Milyen furcsa – és ezt sokan elmondták már a végességgel kapcsolatban –, hogy az embert az nem zavarja, hogy nincs tudása arról az időről, amit nem ért meg, viszont az igenis zavarja, hogy arról nincs, ami utána jön. De engem az előbbi is zavar. Engem ez a logika nem győz meg, mert hogy én ezt is veszteségnek élem meg. Erre utalt ez az önkéntelen megjegyzésem, hogy számomra ez nem az én túlélésem lenne, hanem egy új történet. Azt elgondolni sem tudom, hogy én mi vagyok az emlékeim nélkül. Azt miért hívnám *énnek most*? Azt majd hívja *ő énné*, de ahhoz nekem semmi közöm.

Állandó ismétlődéseket látsz. A múltkor voltunk Prágában Kukorelly Endrével, és egyszer csak azt mondja nekem Bandi, na az, aki ott szembejön vele, teljesen olyan, mint egy gimnáziumi osztálytársa. Aztán arról beszélgettünk, hogy tulajdonképpen szánalmasan kevés variáció van. Nincs tízmilliárd variáció, hanem van húsz-huszonöt embertípus, és azoknak a kicsit trehányabb vagy tökéletesebb változatait látod szembejönni. Értelemszerűen a tükörben is csak egyet látsz ezekből a típusokból. Fényképen már láttam *magam*. Láttam olyat, aki zavarba ejtő volt egy bizonyos szögből, mintha én lennék, de nem emlékszem, hogy épp azon a helyen, ott lefényképeztek volna. Én úgy érzem, hogy nem genetikai alapon kimeríthetetlen az emberi különbözőség, bár azt állítják, hogy százhuszonöt-ezer év múlva a férfi génállomány végképp kimerül, hanem attól, hogy mindenkivel picit más történik és máskor. Az *én* legalább úgy a saját terméke, mint annak a genetikai lottónak, ami pont őt, és így, kidobta. Ezért nem tudom elgondolni magamat a történetem nélkül, a történetemre vonatkozó emlékeim, viszonyaim nélkül az *én* nem értelmezhető számomra. Folyton mindened megváltozik. Nincs konstans az életedben. Most én az vagyok, aki joggal pályázott arra, hogy azért nem viszik el katonának, mert százhuszonötöt kevesebb, mint a testmagassága kilóban. Legalábbis ez a hiedelem terjedt el, és én ennek nagyszerűen megfelelttem tizennyolc éves koromban. Ötvenhárom kiló voltam és száznyolcvanhárom centi magas. Most akkor mi van, hogy nyolcvanhárom kiló vagyok és száznyolcvanhá-

rom magas? A legegyszerűbb dolgokban sem vagy képes megtartani valamiféle csak rád jellemző, önazonos állandóságot. Most fehér a hajam, négyévesen szőke volt, aztán majdnem fekete. A szemem sötétbarna volt, most bizonyos fénytörésekben világoszöldnek látszik inkább, merthogy megy el a pigment. Mindened folyton változik, nem tudod tetten érni, hogy ki is vagy te?

– *Azt hittem, amikor a szakralitás szóba került, hogy arról az állapotról fogsz beszélni, amikor éppen írsz.*

– Azért nem erről beszéltem, mert a szakralitást csak abban az értelemben tudom elgondolni, ahogy az előbb említettem. Ha nincsen szentség, akkor mi a fenével szenteled meg? Azzal, hogy kitünteted? Számomra az egy emberi döntés eredménye. Az a szent, amit a közmegegyezés annak tekint. De magammal is megegyezhetek. Az abszolútum – az megnyilvánul, nem? Arról azt feltételezem, hogy nem nekem kell eldöntenem, hogy szent-e. Ezekkel a bizonyos találkozássokkal, kinyilatkoztatásokkal nekem nincsen viszonyom. Csak ezzel a relatív szentséggel van, amit emberek hoznak létre, és ami rettenetesen fontos. Az egész kultúránk rítusokon alapszik. Minden pillanatban valami rítus szerint járunk el, vagy nem járunk el, vagy arra kérdezzük rá a viselkedésünkkel, vagy belefekszünk valamelyikbe, mert jól érezzük magunkat benne.

– *Nálad vannak rítusok, amikor írsz?*

– Nincsenek. Nagyon fontos élmény az életemben az írás önfeledtsége. Ilyenkor fogalmam sincs, hogy mi történik. Rohanok valami után, megpróbálom rögzíteni. Önazonos vagyok, tehát önfeledt. Elsősorban ezért csinálom.

– *Nincs itt valami paradoxon, amikor az önfeledtség és az önazonosság egy időben működik? Hiszen az önfeledtség azt sugallja, hogy épp azokat a dolgokat felejtet el, amik nélkül el sem tudod elképzelni az éned beazonosítását.*

– Ilyenkor inkább a felettes énjét felejt el az ember, azt a valamit, ami túlzott rendet tartana, letiltana ezt-azt – a korlátozó ént. Nem akarnék konyhapszichologizálásba belemenni, de talán valami ilyesmiről van szó. Merthogy nem azt az ént felejtjük el, amiről eddig beszéltem. Azt inkább fölszabadítja, helyzetbe hozza ez az állapot.

Nekem maga az írás mint tevékenység fontos. Nagyon jó következményei lehetnek, persze. Még mindig elég nagy a presztízse, ha író vagy, vagy ha úgy kezelnek, mintha az volnál. Ilyen értelemben a hiúságodnak tesz jót. Ha, amit írtál, rendben van, vagy valakinek fontos, az is nagyon jó érzés. De ezek mérhetetlenül kevésbé érdekesekek, mint maga az írás. Valahogy önmagában van a jutalma.

– *Ha most szétszednéd az írás folyamatát, akkor melyek azok az elemei, amikre azt mondd, hogy jó dolog?*

– Szeretem az ész, a képzelet furcsa, köröző, csapongó működését. Legalábbis az enyém ilyen – nem lineáris. Nekem igazi reveláció volt a számítógép. Kézzel borzasztóan írok. Már eleve szenvedés. Ameddig írógéppel írtam, ha bármi javítanivalóra találtam, újra kellett gépelni a szöveget. A harmadik gépelésig én már nem bírtam eljutni. Akkor inkább elintézte a lélek, hogy úgy éltem át a dolgot, mintha már tökéletes volna a szöveg. De erre is csak utólag jössz rá, amikor már megvan a másik eszközöd, a számítógép, ami nagyon könnyűvé teszi azt, hogy

végtelenül nyitottnak érzékelj egy szöveget. Például a *Zsidó vagy?* nincsen lezárva. Konvencionálisan persze le van, megjelent stb. De már most bele tudnék írni néhány helyen, vagy másképp írnék egy mondatot, mert felolvastam hangosan ötször, és ötödszörre bajom támadt vele. Ezt megélni, hogy amit írsz, nem lezárt szöveg, hatalmas kaland és felszabadító érzés.

A szövegeim szinte mindegyike úgy születik, hogy a végső szekvenciák egyáltalán nem azonosak az elején fölvezetőkkel. Mondjuk, írok háromoldalmi szöveget, aztán majdnem mindig kiderül, hogy nem az az első bekezdés, amivel elkezdődött. Akkor elkezdek pakolni szövegdarabokat. És motivikusan is így van, amikor rájövök, hogy valami ide még nagyon beillik, amiről elfelejtkeztem. Van az egésznek egy asszociatív pörgése, amit nagyon szeretek, tehát ahogy hozzárendelődnek belőled a dolgok a témához. Az önfeledtség elkezd működni, és annyira a tárgyra irányul, hogy teljesen elmerülök a szövegben: *Mit akar ez a mondat, hol fals? Hol nem azt mondom, amit igazából gondolok?* Ezekre mind rá kell jöjjenek, és közben nagyon élvezem a dolgok finom szétszedését, hogy megtaláljam azt, amiről tudom, hogy tényleg azt gondolom, és nem a nyelv gondolta helyettem. Hogy ezt tényleg én gondolom, mert már nagyon sokszor gondolkodtam el rajta, csak akkor nem tudtam pontosan megfogalmazni. Megpróbálok adekvát lenni, viszontlátni magam a szövegben. Ez a „javítás” értelme. Hogy ez valóban javítás-e, azt hagyjuk, arról nem tudok nyilatkozni, ugyanis nem ismerem a szövegem objektív felsőfokát, mert szerintem nincs neki olyan. Ha belepakolnám a könyvem darabjait egy dobozba, és adnék hozzá egy javaslatot, mint a legónál, hogy ezt a harmincnégyféléit lehet belőle csinálni – de hát egy türelmes apuka simán csinál belőle még harmincnégy másik dolgot –, akkor nem volna két egyforma példánya a könyvnek. Tehát ilyen értelemben nincs felsőfoka, csupán egy *hozzám képest* adekvációérzés van. Ezért van az, hogy ha nagyon élesen vennéd ezt a helyzetet, akkor ötévenként simán átírhatnád a könyveidet. Nem beszélve arról az elképesztő dologról, amit az intertextualitás jelent, mert emiatt, ha akarod, ha nem, akkor is átíródik más szövegek által. Ugyanígy van az olvasói tapasztalatokkal is, mert mindenkinek az elolvasott könyvtára egész más. Máshova kerül, másik két könyv közé fogja betenni, akármit csinálhatsz. Ez a legszebb az egészben, mert ez fölzsabadít abban az értelemben, hogy akkor ez neked nem dolgod. Neked egy dolgod van, ez pedig az, hogy a lehető legautentikusabb legyen a szöveg. *Eredeti*, abban az értelemben, hogy az eredetéhez hű legyen.

– *Olyan ez, mint a folytonos függvények deriválása. Folytonos közelítés. Soha nem írható le pontosan, amit szeretnél.*

– Mint ahogy a kör kerülete is közelíthető a bele és köré írt szabályos sokszögek kerületével, de csak végtelen mennyiségű idő alatt. De már ez is egy pozitív ismeretelméleti pozíció, mert az azt állítja, hogy ismeri a módszert, csak nem tökéletes. Ezt gondolni – hihetetlen hübrisz, csakhogy enélkül nem tudsz működni. Valamennyi hübrisz nélkül nincs működés. Szóval valami ilyesmi a válaszom arra, hogy mi a jó az írásban, hogy hát ez mind nagyon jó. A többi az már ajándék. Tehát ha valaki azt mondja, hogy szerette, amit írtál, az olyan, mint amikor a kisgyerekek megsimogatják a fejét. Ugyanannyira zavarban is vagy egyébként, mint a gyerekek, hogy örülsz neki, de úgy rendesen kezdeni valamit

vele nem tudsz. A szidással könnyebb, mert fölháborodsz, ideges vagy, és aztán elkezd izgatni, hogy miért mondták. Az sokkal érdekesebb, ha rosszat mondanak, termékenyebb a rossz.

– Talán ennyire erősen ez csak a mi depressziós nemzetünkre jellemző. Máshol mintha könnyebben vállalnák fel a sikert, és azt, hogy emiatt még boldogok is.

– Nyilvánvalóan ez részben frusztráció. Azzal az embernek abszolút tisztában kellene lennie, hogy amikor egy kicsit is megérinti a siker, még annak a legkisebb változata is, akkor azért az hatalmas dolog, de abban örületes fenyegetés is van. Önkéntelenül is a megfelelési mechanizmus lép életbe. Normálisan örömeelvűen működik az ember. De nyilatkozunk csak magunkról, mert a franc tudja, hogy másoknál hogyan van ez. Nálam úgy, hogy ha nem érezném magam jól írás közben, ha nem volna nagyon erős a visszacsatolás – amit talán pontatlanul, de számomra mégiscsak értelmes módon önfeledtségnek neveztem –, akkor visszaigazolhatná azt nekem bárhogy bárki, mégsem csinálnám. A siker motivációnak nem elegendő. Inkább az írás élménye érdekel mint létforma.

– Az eddig elmondottak alapján olyan változatos és nagyléptékű időkben gondolkodsz, hogy egyre inkább furcsállom, amikor az elején a sarkadra érő idő jutott az eszedbe.

– A legpitiánerebb értelemben gondoltam. Ha kinyitom a noteszomat, tele van írva, különböző időpontok be vannak karikázva, és azok mind azt jelzik, hogy valahol ott kell lennem, valahová oda kell érnem, ott valami dolgom van, ott belőlem csak egy szelet érdekes, és annak ott normálisan működni kell.

Tipikusan a „meddig fut a nyúl az erdőbe” úgy ez. Valamikor úgy gondoltam az életemre, mint ami, ha nem is végtelen, de alig kimeríthetően nagy az időben, most meg úgy gondolok rá, mint ahogy normálisan egy magyarországi férfi gondolhat erre, aki elolvasta a statisztikákat. Tehát, hogy vannak a szüleim, akik ráadásul a statisztikát némileg rontották is. Anyám 61 éves volt, amikor meghalt, az apám meg 69, ez utóbbi még átlagosnak tekinthető. Ha ezt valamiféle jelzésnek veszem, és normálisan gondolkodom, akkor azt mondom, hogy most vagyok 48 éves, kb. van még húsz évem, és ez rendben van. Az, hogy mit jelent húsz év, most már tudom. Amikor tizenöt voltam, nem tudtam, mennyi hatvan év, de most már pontosan tudom, hogy mennyi húsz év. Persze, hogy szeretnék 342 évig élni. Kukorelly Bandi a múltkor határozottan megígérte, hogy még néhány év, és halhatatlanok leszünk, nyugodjunk bele, ez így lesz, mindent ki fognak találni, mindent ki lehet cserélni, nyilván ez csak pénzkérdés stb. stb. Tényleg lehet így gondolni a világra, hogy mindig reparálhatók leszünk, és örökké fogunk élni, de az alaphelyzet inkább az, hogy belátható ideig élsz.

Van erről egy élményem még abból az időből, amikor a régi Mozgó Világosokkal fociztunk. Kukorelly révén kerültem a csapatba, még huszonévesen. Először vagy másodszer mehettem el velük, amikor talán a Kodolányi Gyula, állati hidegen, azt mondta, hogy ma focizik utoljára. Tehát, hogy nem fog többet játszani. Ez valami rémületes dolog volt, hogy ezt valaki kimondja: nem focizom többet. Én évek óta nem focizom, de soha nem mondanám azt, hogy többé nem fogok. Teniszezem egy emberrel, aki elmúlt nyolcvan, és nem tudom róla elképzelni, hogy letegye az ütőt.

De közben meg mégiscsak így működünk, hogy egyszer csak utoljára teniszezünk. Az íróssággal, egyáltalán a művészléttel kapcsolatban van egy hihetetlen erős imperatívusz, hogy az a halálig tart. Miért tartana halálig? Akkor vagyok író, amikor írok, és egyébként meg nem. De hogy ezt az egészet kívülről magadra pakoljad, mint egy kötelességet, hát az szörnyű. Szerintem biztos halála az egésznek, ha azt érzed, hogy ez egy szerep, aminek állandóan meg kell felelned.

– *Mindig csodáltam azokat a hírességeket, akik a csúcra érve befejezték mindazt, amivel addig foglalkoztak, és valami egészen másba kezdtek. Ehhez valami hihetetlen erő kell.*

– Szerintem meg nem. Lehet, hogy az az egyetlen lehetséges lépés. Az ebédet befejezted, ott hagysz még három falatot, mert megfulladnál, ha meg kéne enned. Elegend van, kész. Miért csinálnád tovább? Ha meg valaki tovább csinálja, akkor valamiből még nem volt elege. Lehet, hogy a sikerből, vagy abból a szeretetből, amit kiváltott, vagy a hódolatból, a csodálatból, vagy a pénzből, a presztízsből nem volt elég. Ezek a lépések nyilván akkor születnek meg, amikor harmonikus helyzet van. A tevékenységből is elege van, és eleget kapott érte. Persze vannak kielégíthetetlen típusok. Én is ismerek olyan embereket, akiknek soha nem lesz elég, akik a konvencionálisan legmagasabb elismerést megkapva, vegyünk egy csonka gúlát, Nobel-díj, arra fognak gondolni, hogy igen, de miért ilyen arcpiritóan későn? Vagy az jut eszébe, hogy kiknek a társaságába került, jó néhányan nem is érdemelték meg. Vagy miért ne lehetne ő az első, aki kétszer kapja meg, lehetőleg egymást közvetlenül követő években.

Az ilyen embert szerintem önmagában a dolog nem jutalmazza meg eléggé, ezért állandó frusztrációt él át. Soha nincs eléggé rendben, arra van szüksége, hogy kívülről a világ minél többször mondja azt neki: hidd el, állati jó vagy és fontos. De ebben nincs kielégülés, mert mindig lesz egy pali, aki leszar. Mindig lesz három ember, aki azt gondolja, hogy amit csinálsz, az semmit nem ér. Ha a kielégülést kiváltó igazolás a tevékenységen kívülre kerül, véged van. Viszont hiába akarod te tudatosan belül tartani, ha alkatiilag képtelen vagy azzal megelégedni, hogy olyankor, amikor csináltad, jó volt, vagy legalábbis azt tartsd a legfontosabb élménynek belőle, hát akkor tényleg baj van. Onnantól kezdve ki vagy szolgáltatva, szinte be van kódolva a rendszerbe a boldogtalanság.

– *Ennek az abbahagyhatatlan tevékenységkényszernek a másik motorja az elfeledéstől való rettegés lehet.*

– Igen. Ez is csak halálfélelem. Az irodalom mint piac is így működik, persze. A jó kiadó általában azt akarja, hogy téged a piacon lehessen tartani. Azért vállalja azt a kockázatot, amit az első általa kiadott könyved jelent, mert abban bízik, hogy a pályád majd visszaigazolja ezt a bátor döntését. Még nem jelent meg a *Zsidó vagy?*, amikor a Szigeti Laci azt mondta, hogy ez kész, rendben van, akkor beszéljünk arról, hogy a következő tíz évben mi lesz. És tökéletesen igaza van a saját szempontjából. Miközben te összeszarod magad, hogy erre most mit reagáljál. Vannak különböző bohókás ötleteim könyvekről, de hogy azokat tényleg meg tudom-e írni, az majd akkor derül ki, ha leülök hozzájuk. Minden alkalommal, amikor odaülsz, kiderül. Hogy arrébb ment-e öt betűvel vagy tíz oldallal, vagy örökre vége lesz, ijesztő dolog, de szinte független tőled.

Ha bilibe lóg a kezem, akkor egy hét regényből álló könyvsorozaton gondolkodom. De hát gondolkodhatom én, ha most éppen úgy néz ki, hogy már az első fejezetet sem tudom rendesen megírni. Ugyanis egy fejezetet írtam több évvel ezelőtt, de nincsen rendben. Most talán kialakul egy helyzet, hogy visszamegyek az „első” könyv első fejezetébe, és ha netán sikerül, akkor is kérdés, hogy egyáltalán második fejezet lesz-e, nemhogy hét regény! Ha minden összejön, és működik, akkor is kell minimum tíz év ahhoz, hogy megírjak hét könyvet. Miért ne nézzen erre organikusán az ember? Végül is, ha valaki hasonlatként a természetet használja, az fantasztikusan lazán abba hagy, félbehagy utakat. Elmegy egy zsákutcáig, vegyünk például a kardfogú tigrist, mint egy vicc, olyan, nem?: kipróbáljuk, hogy lehet-e egyre nagyobb a foga, sajna, belehal, mert túl nagy lett neki. Tehát egy nagyon szabad kísérletezést látunk, ahol néhol zsákutcákba jutunk, az egyik elhal, a másik zsákutca meg virulens évezredek át, anélkül, hogy bármi értelme volna.

Persze előbb-utóbb elkezdesz felelősséget érezni az iránt, hogy mivel töltöd az idődet, normálisan használod-e vagy sem. Van-e dolgod, de nem mintha egy kívülről rád rótt szerep volna. Látni lehet bizonyos embereknél, akik a kultúrában működnek, hogy úgy tudnak nézni saját magukra, mint akiknek a társadalom által megszabott feladatuk van. Én nem vagyok képes így nézni magamra. Döntenem viszont kell. Bennem az a reflex működik, hogy ha megkérnek valamire, akkor igent mondom. Aztán meg szentségelek, hogy most megint mivel töltöm az időmet?! Közben meg egy másik hang azt mondja, de hát lehet, hogy te pont ez vagy. Mit akarsz? Nem kell neked megkonstruálnod az életedet. Az egyik hang azt mondja, hogy most már súlyozzam a dolgokat, és tényleg csak azzal foglalkozzam, ami a legfontosabb számomra, ami a legjobban érdekel. És van egy másik, amelyik szerint nevetséges pöffeszkedés azt gondolni, hogy meg kellene terveznem, mi fog történni úgynevezett írói pályámon. Egyfelől vonz a polifónia, az, hogy a tárgyhoz válasszak beszédet, hogy kipróbáljam magam mindenféle helyzetekben. Csak közben meg olyan élmény ért ezzel a könyvvel (*Zsidó vagy?*), ami eddig nem. Kiderült, hogy az önfeledtség állapota fenntartható. Ezért igazából arra vágnék, hogy valami nagyobb szerkezetbe megint belemáshassak, ahová visszajárhatok, az lehetne a saját szobám, az a saját időm. Erre kéne ráérni! Szóval így értettem, hogy a sarkamban vannak a dolgok.